

DIN NOU DESPRE BIBLIOTECA MITROPOLIEI BĂLGRADULUI

“O istorie a bibliotecilor este o componentă a istoriei societății, cu legătură în istoria scrisului și a tiparului, cu conexiuni în istoria ideilor”¹. Acest citat provine dintr-o carte care se dorește a fi un preliminarium la o complexă istorie a bibliotecilor din România care urmează să fie scrisă odată. Suntem, însă, deocamdată, în situația în care mai avem de reconstituit biblioteci istorice sau colecții de carte, chiar dacă în acest domeniu s-a făcut mult. Mai sus citata carte oferă o introducere într-o lucrare care, ca și istoria tiparului în România, își așteaptă autorii.

Dacă publicațiile de specialitate din Europa occidentală ne arată gravuri din interiorul bibliotecilor medievale, aparținând unor ordine călugărești, unor universități, cu rafturi sau pupitre în care sunt așezate prețioase “libri catenati”, aspectul bibliotecilor românești istorice nu ne este nici pe de parte cunoscut. Primele biblioteci, aparținând ordinelor călugărești, au apărut în Transilvania, fiind o prelungire a vieții monahale europene. Însă, viața monahală din Europa Occidentală a fost și este atât de diferită față de cea din Europa de Sud-Est, de aici și o abordare tot atât de diferită în domeniul bibliotecilor. Se presupune că primele biblioteci monastice românești, se presupune, ar fi apărut în prima jumătate a secolului al XV-lea. “Imaginarul” la modă, astăzi, în cercetarea istorică, trebuie să funcționeze deplin atunci, când vrem să ne închipuim o bibliotecă mănăstirească românească sau o instituție bisericească din secolele trecute.

Lipsa de documente contemporane împiedică cercetarea totuși frânturi de informații pot contribui la clădirea unui bănuț fond de carte. În această situație se află “presupusa” bibliotecă a Mitropoliei Bălgradului. Tema abordată de noi acum un deceniu și jumătate a mai prins contur în timp, datorită și informațiilor care s-au înmulțit. Nici acum nu ne declarăm pe deplin mulțumiți; am fi dorit cu mult mai multe identificări, pentru că Mitropolia Bălgradului a avut cu siguranță, și nu este numai o licență poetică, multă carte. Zeci, poate sute de cărți care, dacă ar mai fi fost de descoperit cu ușurință, am fi aflat despre ele în urma atâtor cercetări care au avut loc după apariția Legii Patrimoniului Cultural Național 63/1974, care a îndemnat la studiu, cercetări și publicarea rezultatelor. Ne-am străduit să atragem atenția colegilor preocupați de cercetarea cărților românești vechi, rezultatele, nu foarte multe, încercăm să le coroborăm cu cele adunate de noi în ani. “Doaozeci de ani sînt, de cînd mă străduiesc în adunarea și orînduirea tipografiilor românești” mărturisea Vasilie Popp în prefața la *Disertație despre tipografiile românești ...*²; nici astăzi lucrurile nu au devenit mai simple în domeniul investigărilor privind cultura românească a secolelor trecute.

Alba Iulia secolului al XVII-lea își are proprii ei istorici care au disecat, din cele mai variate unghiuri istoria orașului, independent, ori în contextul istoriei Transilvaniei și nu dorim să ne oprim asupra cadrului istoric și a unei bibliografii extrem de bogate. Istoria bibliotecii Mitropoliei de la Alba Iulia va putea forma unul din capitele privind istoria acestui important centru cultural al Transilvaniei, atunci când se va scrie o sinteză³.

Istoria Mitropoliei Bălgradului se poate urmări până în deceniul opt al secolului al XVI-lea, însă mărturiile despre existența cărților în preajma acestei instituții, unde după cum ne spun însemnările de carte a fost și o mănăstire, nu ajung mai departe în timp, decât la anul 1622. Ne-am pus întrebarea, dacă putem vorbi în acest context despre istoria unei biblioteci monastice. Termenul de “bibliotecă” nu se amintește în nici unul dintre cazurile pe care le vom studia mai jos. Definiția de astăzi a bibliotecii “colecție organizată, publică sau particulară, de cărți, manuscrise, periodice ...”⁴ nu se va putea justifica din context. Totuși, vorbindu-se despre atât de multe cărți, despre care avem mărturii certe, ele trebuiau să fi fost aranjate într-o bibliotecă. Soarta acestei biblioteci seamănă întru totul cu soarta altor biblioteci din sudul și vestul Europei, care sub apăsarea evenimentelor istorice s-au risipit

¹ Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*, București, 2000, p. 6.

² Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor și până în vremile noastre, Sibiu, 1838*. Studiu introductiv, ediție, note, rezumat și indice de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, 1995, p. 114.

³ *Alba Iulia - 2000*, Alba Iulia, 1975. Un excurs mai vechi privind istoria Bibliotecii Mitropoliei Bălgradului am realizat sub titlul *O bibliotecă românească la Alba Iulia în secolul al XVII-lea*, în *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național. Cercetare și valorificare*, II, 1983, p. 63-70. La cererea redacției, în anul 1994, acest studiu a fost tradus și publicat în *Transylvanian Review*, IV, 1995, nr. 2, p. 72-80, sub titlul *A Romanian Library at Alba Iulia in the 17th Century*.

⁴ Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, /București/, 1992, p. 47.

sau au dispărut fără urmă. Neștiința noastră este subliniată și de lipsa documentelor contemporane. Datorită, însă, vredniciei unor colecționari de documente, cum a fost în secolul al XIX-lea T. Cipariu⁵ și în prima jumătate a secolului trecut.

I. Lupaș⁶, prin publicarea colecțiilor acestora, astăzi putem completa informații fragmentare păstrate pe paginile cărților, cu unele documente publicate de ei.

Justificarea existenței unei biblioteci în preajma mănăstirii și Mitropoliei de la Alba Iulia se află la îndemâna noastră, dacă facem o paralelă cu orice altă mănăstire și instituție bisericească. Este îndeobște recunoscut și dovedit de cercetători faptul că astfel de instituții nu au putut funcționa fără carte. Mai mult decât atât, într-o firească legătură cu Mitropolia Bălgradului a funcționat în secolul al XVII-lea o tipografie românească⁷, în care era activ și un cerc de traducători din mai multe limbi, greacă, slavonă, latină, maghiară, ebraică, lucrările editate aici probează această activitate de traducere în prefețele lor iar tipăriurile, multe dintre ele sunt prima ediție în limba română. Credem că o tipografie la vremea aceea era dependentă de o bibliotecă ce îi putea furniza texte. Încă o dovadă care vine să ne susțină ipoteza, fiindcă pentru o activitate susținută de traducere și editare era nevoie de izvoare – de cărți manuscrise și tipărite.

Biblioteca de la Alba Iulia trebuia să se fi aflat în complexul mitropolitan care și-a început evoluția aproximativ între anii 1571-1581⁸. O singură dată certă despre o inventariere a cărților este reprezentată de anul 1661, an în care sunt semnate mai multe cărți de mitropolitul Sava Brancovici sau o altă persoană din apropierea lui, în numele său⁹. În acest context trebuie afirmat că mitropoliții Bălgradului erau hirotoniți în Țara Românească și la venirea lor spre Transilvania primeau de la voievozi și mitropoliți cărți, care trebuiau să se regăsească în nucleul de bibliotecă. Șerban Cantacuzino face o donație mitropolitului Bălgradului Sava Veștemeanul (*Evangelhie*, București, 1682 și *Apostol*, București, 1683): “O Evangelhie rumânească și Apostol rumânesc carele l-au dat Șerban V/oevo/d când au mers părintele VI/ă/d/i/că Sava Veștemeanul la vl/ă/d/i/cie, le-au adus”¹⁰. Patăr Ianoș, un om de lângă Atanasie Anghel a primit din mâna mitropolitului Teodosie o *Evangelhie*, Snagov, 1697: “...mi-au dăruit mie, popii lui Ianăș Măerului Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei Kir Teodosie în vremea când au hirotonit pre părintele Kir Athanasie ...1698”¹¹.

Materialul documentar pe care am dori să-l valorificăm la maximum în cercetarea noastră este foarte nuanțat și pune foarte multe probleme în discuție. Astfel, în ordinea importanței, în primul rând vom analiza cele două materiale documentare păstrate, anume *Zaconicul* publicat de T. Cipariu și documentul legat de încheierea funcționării mitropolitului Sava Brancovici publicat de I. Lupaș, de Marina I. Lupaș și alții. În al doilea rând vom prelucra însemnările de pe cărțile manuscrise și tipărite păstrate până astăzi în diferite fonduri din țară și în al treilea rând ne vom ocupa de mărturiile documentare păstrate prin intermediul lui N. Iorga din vremea peregrinării sale prin Ardeal sau în bibliografia istorică de după el.

T. Cipariu ca și I. Lupaș surprind, prin documentele pe care le-au publicat, aproximativ aceeași etapă din viața Mitropoliei Bălgradului. Nu este una de început, ci o perioadă de mari frământări care a avut loc în timpul mitropolitului Sava Brancovici. Căzut în dizgrația principelui Mihai Apafi¹², în jurul anului 1679, în urma cercetărilor legate de averea sa și a fratelui său, cronicarul

⁵ T. Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesci /.../*, Blasiu, 1855, *passim*.

⁶ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane I, 1599-1699*, Cluj; Idem, *Păstorirea mitropolitului Sava Brancovici – Brâncoveanu și călătoria lui la Moscova*, în I. Lupaș, *Studii istorice*, V, 1945-1946, p. 71-95; idem, *Averea confiscată de principele Mihai Apafi de la mitropolitul Sava Brancovici și fratele său Gheorghe*, în *Biserica și școala*, Arad, 1915, nr. 37-39, p. 271-273, 279-282, 287-289; Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici 1656-1683*, Cluj, 1939, *passim*.

⁷ Eva Mărza, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia românească de la Alba Iulia 1577-1702*, Sibiu, 1998.

⁸ Gh. Anghel, *De la vechea mitropolie ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993, p. 30; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, I, București, 1992, p. 501-502 stabilește prin intermediul lui Antonio Possevino atestarea funcționării unui mitropolit confirmat de principe pentru anul 1581.

⁹ Aportul lui Sava Brancovici la evoluția bibliotecii Mitropoliei Bălgradului îl vom detalia mai jos.

¹⁰ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 260-261; E. Mărza, *Donații de cărți Șerban Cantacuzino pentru Transilvania*, în *Biblioteca și cercetarea*, X, 1986, p. 292-298; E. Mărza, Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche în județul Alba. Secolele XVI-XVII. Catalog*, Alba Iulia, 1989, p. 38-40; I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, nr. 74, 76 /BRV/.

¹¹ E. Mărza, D. Dreghiciu, *op. cit.*, p. 160-161, nr. 100; BRV, I, nr. 103.

¹² Biografia lui Sava Brancovici și motivele destituirii sale din funcție sunt complexe și privesc istoria bisericii, nefăcând parte din obiectul cercetării noastre actuale. Totuși, dorim să subliniem că acest mitropolit a influențat semnificativ

Gheorghe Brancovici, principele, prin ctitorii Mitropoliei¹³ îi cer dare de seamă mitropolitului. Se alcătuieste lista averilor fraților Brancovici și a bisericii, situația școlii și a tipografiei. Documentul publicat de T. Cipariu în cadrul așa numitului *Zaonic*¹⁴ are prima datare 6 iulie 1679, pe urmă și iulie 1680 iar spre sfârșit anul 1688 și sunt enumerate aici cu nume și sumară descriere odoare, odăjdii, dar ce ne interesează în acest context sunt cărțile. Există titluri de cărți, însă fără alte date care ar ajuta la identificarea lor. Lista cuprinde peste 45 de titluri de cărți românești și slavone și în acest sens se pun două probleme în discuție: identificarea tipăriturilor cu locul și anul de apariție și descoperirea lor într-un fond de carte păstrat până în zilele noastre. Un semn de întrebare se pune atunci, când studiem mai îndeaproape titlurile cărților. Constatăm că avem de a face cu unele tipărituri care au apărut nu numai după anul 1679-1680, dar și după anul 1688 menționat în ultimele rânduri ale documentului. *Analiza Zaonicului* realizată de Ana Dumitran pune problema paternității documentului și a datării lui, dar și după această analiză a manuscrisului "original" nici autoarea, nici noi nu suntem lămuriți în privința încheierii lui. Se apreciază că documentul a fost scris de Popa Ioan numit Zoba, din Vinț afirmație care se bazează între altele pe analogia scrisului din *Zaonic* și alte documente semnate de acesta¹⁵. Lista cărților, în urma analizei noastre, cuprinde cu toate probabilitățile *Mineiele* tipărite la Buzău în anul 1698¹⁶ (de urmărit analiza titlurilor cărților de mai jos). Ne întrebăm, la ce dată a fost scris *Zaonicul*? A putut fi început în anii 1679-1680, continuat la 1688, având forma unor însemnări și apoi fiind prelucrat și primind forma documentului final între anii 1698-1699, păstrat astăzi în Biblioteca Academiei din Cluj. În cazul acesta însemnarea descrisă de Fl. Dudaș din Biblioteca Patriarhiei Române de pe un *Chiriadromion* de Bălgrad, 1699¹⁷, atestată pe numele lui Popa Ioan din Vinț ar putea constitui drept o soluție¹⁸. Trebuie să ne punem întrebarea dacă Ioan Zoba din Vinț, ridicat de principele Apafi la rang de nobil la 20 mai 1664, putea să mai fie în viață la 1699¹⁹? Din materialele avute la dispoziție, totuși aceasta ar fi explicația.

În *Zaonic* (p. 259) ctitorii au notat: "... părintele mitr/opolit/ Sava Brancovici acestea ne-au dat la mână în sama beserecii": "o Evanghelie ferecată cu argint" (p. 260); "Cărțile beserecii sânt acestea: 1. O Psaltire sârbească cu sanicsar tiparnic; 2. Un Meneiu de luni ce se zice lunovnic mai și iunie slujba; 3. Un Prolog de luna lui sept/embrie/ și a lui noiem/brie/; 4. Un Meneiu de luna lui iulie; 5. Maiu; 6. Iulie; 7. Mai (!); 8. Gen/uarie/; 9. Febr/uarie/ și martie; 10. Un Triod de post; 11. Un Evang/heliar/; 12. Apostol sârbesc; 13. Un Pintecostariu; 14. Un Tălc; 15. Viața lui Atanasie Alexandr/i/ei; 16. Cinci cărți a lui Moise rumânește (Nota lui Cipariu /cu litere latine/: Acestea potu fi dein editiunea dein a.1581 la Orastia, in care inse numai Facerea si Esirea s-au tiparitu. Unu esemplariu se afla si in bibliotetaca rom.cath. de in Belgradu, si pre cumu se spune inca si unele vestimente beserecesci de ritulu grecu; au nu cumu-va se tragu deintre ale mitropoliei?); 17. Cartea lui Grigorie Bogoslov; 18. Octoih de vineție; 19. Psaltire cu sanicsar; 20. Psaltire rumânească; 21. Psaltire cu pripeale; 22. Testament rumânesc, care au cumpărat Suci Pal; 23. Poucenie de Moldova; 24. Un Tipic sârbesc scris cu mâna; 25. O Pravilă Mare tipărită rumânește; 26. Un Meneiu de luna lui sept/embrie/. 27. A/u/gust; 28. Un Prolos tipărit în Moldova rumânesc care l'au dat pater Ianoș; 29. O Evanghelie rumânească și Apostol rumânesc carele le-au dat Șerban Vodă, când au mers părintele

situația românilor în vremea vlădiciei sale, jucând un important rol în context bisericesc, dar și în cel politic al Principatului Transilvaniei.

¹³ Protopopul Ioan din Vinț, protopopul Gheorghe din Daia, Vasiu ot Bălgrad, Oprea din Armeni, Havași Suciul Pál din Bălgrad citați în documentul numit "Zaonic" și publicat de T. Cipariu în *Acte și fragmente*, p. 257-263.

¹⁴ Manuscrisul *Zaonicului* se păstrează la Biblioteca Academiei din Cluj; un punct de vedere asupra paternității lui la Ana Dumitran, *Câteva considerații pe marginea unui manuscris ardelean din secolul XVII: Zaonicul Mitropoliei Bălgradului*, în *Annales Universitatis Apulensis*. Series Historica, 1, 1997, p. 47-61.

¹⁵ A. Dumitran, *art. cit.*, *passim*.

¹⁶ BRV, IV, nr. 11101-11112.

¹⁷ BRV, I, nr. 115.

¹⁸ Ana Dumitran, în *Noblețe prin cultură: Ioan Zoba din Vinț*, în *Apulum*, XXXVII/2, 2000, p. 14 polemizează cu Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 85, nota 262. Fl. Dudaș consideră notița de pe un *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699, semnată de un Ioan din Vinț ca fiind Ioan Zoba, A. Dumitran crede că acesta să fi fost mort în anul 1696 și citește numele ca fiind al lui "Ioan Tode din Vinț". Nu ne-am propus să soluționăm această dispută, care nu face obiectul preocupărilor noastre; trebuie să rămânem, însă, la părerea că *Zaonicul* fiind început de Ioan Zoba, acesta a fost scris în totalitatea lui de acesta, ceea ce dovedește grafia comparată cu însemnarea semnată tot de el, vezi A. Dumitran, *Câteva considerații ...*, p. 51-61.

¹⁹ Șt. Meteș, *Istoria bisericii românești din Transilvania*, I, Sibiu, 1935, p. 455; A. Dumitran, *Noblețe prin cultură ...*, *passim*.

vlădica Sava Veștemeanul la vlădicie le-au adus; 30. Sicriul de aur; 31. Un Pintecostariu de cele din Țara Muntenească carele l-au dat jupânul pater Ianoș să fie al mănăstirii Belgradului” (p.260-261). “De la împăratul Moscului mila și darul: ... 9. O Biblie slovenească tetraz; 10. Un Mineiu de obște mic tetraz; 11. Tălcul lui Ioan Evanghelist; 12. O carte a lui Serghie cu câteva propoage; 13. Tălcul lui Mat/ei/ Evanghelist; ... 5. Un Cliuciu; 6. Poucenie slovenească; 7. O Liturghie rusească de la Ilivoi; 8. Un Trifoliu mare împărțit; 9. O Evanghelie ferecată îmbrăcată cu urșinic vână. ...”. (Nota lui T.Cipariu: “S-a descris deintr’unu ms. vechiu, ce era protocolu de mana alu A.Ep/isco/pului Athanasiu I; dein care s’a decopiatu... nu e nece originale nece copia deplena, ci numai unu fragmentu, ...” 261-263²⁰).

T. Cipariu publică în continuare unele însemnări ale lui Atanasie Anghel, ultimul mitropolit al Bălgradului, care notează la data de 15 martie 1700 că, pe lângă altele “... 1. ...și am dat în sama Mitropoliei 5 Minee care’s pe doasprezece luni; 2. și o Evanghelie rumânească și grecească am dat; 3. O Psaltire rusească; 4. și un Molitvenic cu Liturghie rumânesc; 5. și o Păucenie de aceste de ale noastre (Nota lui Cipariu: “Ve se dica Cazani’a tiparita sub Athanasiu I. in Belgradu la a.1699 in fol.”)²¹.

Documentele prezentate mai sus cuprind un număr de 40 la care se adaugă aproximativ încă 10 exemplare. Încercând să le identificăm în ordinea în care ele sunt trecute în *Zaconic*, ne vom opri numai la acele titluri pe care am reușit să le identificăm într-o măsură. La nr. 3 a fost inventariat “*Un Prolog de luna lui sept/embrie/ și a lui noem/brie/.*” În fondul Bibliotecii Academiei din Cluj se păstrează un manuscris având titlul *Prolog septembrie și octombrie* iar la sfârșitul lui se găsește o foaie din luna noiembrie. Manuscrisul a fost datat de cercetători pentru sfârșitul secolului al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea. Poartă și o mărturie documentară grăitoare: “Această carte iaste a mănăstirii den Belgrad, anul Domnului 1661”. Cei care au inventariat acest manuscris la sfârșitul secolului al XVII-lea au omis, probabil, să studieze cartea și în mijlocul ei și nu au observat textul ce privește luna octombrie. De aceea în listă apare numai luna septembrie și noiembrie²².

Cartea cu nr. 12 este menționată laconic: “Apostol sârbesc”. Nu putem, decât să emitem ipoteza că acest Apostol ar fi un manuscris, astăzi aflat la Biblioteca Academiei din Cluj, cota Ms. slav. 10 datat cu aproximație sec.XVI. Acesta păstrează două mărturii documentare: “Această carte ieste a mănăstirii den Belgrad an/ul/ dom/nului/ 1661” și a doua mărturie: “Acest Praseu /Apostol/ l-au dat protopop Gheorghie la sf/â/nta mănăstire la Belgrad să-i fie pomană și am dat și un tipic cine va fi de mine să aibă grijă să nu piară de la sfânta mănăstire /1649/ m/ese/ța a/u/gust 1 dnia”²³. La nr. 24 este citat “Un Tipic sârbesc scris cu mâna” care ar putea să fie *Tipicul* din însemnarea legată de *Apostol*.

În continuarea documentului folosit nu ne putem opri decât la nr. 16, unde este citat titlul *Cinci cărți ale lui Moise* identificate de Cipariu drept *Palia* de la Orăștie, 1582²⁴ (este datată greșit cu anul 1581). În acest context se poate discuta existența unui exemplar din *Palie* în fondul vechi al Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia, ideea care l-a preocupat și pe T. Cipariu în nota citată mai sus. Însă acel exemplar nu are nici o mărturie documentară doveditoare și suntem nevoiți să rămânem la fază de ipoteză. Un al doilea exemplar provenit din biblioteca lui T. Cipariu se află în Biblioteca Academiei din Cluj, însă nu are însemnări care ar putea atesta vreo legătură cu Mitropolia Bălgradului²⁵.

“Psaltirea rumânească” de la nr. 20 al documentului ar putea fi *Psaltirea de la Bălgrad*, tipărită la 1651²⁶, dar acest exemplar nu a ieșit deocamdată la iveală în fondurile cercetate.

“Testament rumânesc care au cumpărat Suci Pal” este cu siguranța produsul tipografiei bălgrădene, *Noul Testament* tipărit la 1648²⁷, exemplar păstrat la Oradea și cercetat. Însemnarea de pe

²⁰ *Zaconic*, în T. Cipariu, *Acte și fragmente*, în nota de la p. 263, T. Cipariu îl consideră autor al textului pe Atanasie Anghel. Analogiile dovedesc că autorul textului scris este Ioan Zoba; mai nou A. Dumitran, *Câteva considerații ...*, *passim*.

²¹ T. Cipariu, *Acte...*, p. 266-267.

²² Chiril Pistru, *Manuscrise slave în Transilvania*, în *BOR*, 1972, nr. 9-10, p. 1099-1100; E. Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980, p. 173-175, nr. 82.

²³ Acest exemplar nu a fost prins în valoroasă lucrare a lui Elena Lința, *Catalogul manuscriselor ...*

²⁴ *BRV*, IV, nr. 30.

²⁵ *CRV* 205.

²⁶ *BRV*, I, nr. 60.

²⁷ *BRV*, I, nr. 54.

paginile lui confirmă identitatea lui: 1681 iulie 8 “Acest Testament l-am cumpărat eu Suci/u/ Pal și l-am dat pe sama sv. mănăstiri a mitropoliei Bălgradului să-mi fie pomană în veci, în zilele Măriei Sale Craiului Apafi Mihai. Anii ...” și “Eu Suci/u/ Pal din Bălgrad. Cum să se știe că am cumpărat acest Testament drept 9 florini și o am dăruit sv. mănăstiri din Bălgrad. În zilele Măriei Sale Craiului Apafi. L.1667”²⁸. Dacă studiem cu atenție aceste două însemnări, ne dăm seamă că Suci Pal donează cartea inițial în vremea de glorie a mitropolitului Sava Brancovici iar după eliberarea lui din funcție de mitropolit revine cu o altă însemnare, la 1681, întărindu-și donația. Prezența lui în preajma mitropoliei o dovedește și *Zaconicul*, unde îl găsim citat împreună cu ctitorii “Havași Suci Pal den Belgrad”²⁹.

“Poucenie de Moldova” de la nr. 23 trebuie să fie *Cazania lui Varlaam* de la Iași din 1643; a ajuns în județul Hunedoara la Ohaba de Sub Piatră și poartă semnătura și o pecete a lui Sava Brancovici din anul 1669³⁰.

Următoarea carte, citată la nr. 25 “O Pravilă mare tipărită rumânește” ar putea fi identificată cu *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652; dar o asemenea tipăritură nu am putut-o identifica nici în bibliografie nici între cărțile existente în colecții³¹.

În ordinea listei la nr. 26 și 27 se află două *Mineie*, probabil de Buzău, 1698³², pentru luna septembrie și august, tot aici se găsesc mai multe exemplare așezate nesistematic. Presupunem că este vorba de aceeași ediție. În același fond al Bibliotecii Academiei din Cluj se află *Mineiele lunilor septembrie și octombrie*, Buzău, 1698³³. Ele sunt legate într-un singur volum și poartă o însemnare semnificativă: “Aceste minee datu-s-au Sfintei Mitropolii Bălgradului de luminatul domn Io Constantin Basarab Brâncoveanu, voievod al Țării Românești”³⁴.

În continuarea listei sunt menționate cărțile pe care le considerăm discutabile, mai greu de identificat până la nr. 29. La nr. 29 se află mai sus menționata donație din partea lui Șerban Cantacuzino care trimite mai multe perechi de cărți apărute sub patronajul său, *Evangelhie* /București, 1682/ și *Apostol* /București, 1683/ în Transilvania prin intermediul mitropolitului Bălgradului Sava Veștemeanul. Unele se mai păstrează și astăzi în locul în care au fost trimise inițial (Pianul de Sus, Daia Română din județul Alba, Tilișca din județul Sibiu și altele)³⁵.

Nu este greu de identificat cartea ce poartă titlul *Sicriul de aur*, fiind cunoscuta ediție tipărită la Sebeș în anul 1683; însă nu am reușit să o identificăm între cărțile păstrate sau în bibliografie³⁶.

“Un Penticostarion de cele din Țara Muntenească carele l-au dat jupânul patâr Ianoș să fie al mănăstirii Belgradului”, având numărul de ordine 31, va fi probabil *Penticostarionul slavo-român*, Buzău, 1701³⁷ fiindcă în Țările Române nu a apărut o altă ediție anterioară a *Penticostarionului*. Nici această tipăritură nu a fost identificată între cărțile păstrate până la noi.

Cu *Penticostarionul* se încheie prima parte a listei cărților din *Zaconic*. Următorul capitol se referă la obiectele aduse “de la împăratul Moscului”. Biografia mitropolitului Sava Brancovici, dar și contemporanii cu el au acordat o atenție deosebită vizitei mitropolitului în Rusia. Vizita la țarul Rusiei Alexei Mihailovici a avut loc în vara anului 1668³⁸. Având un scop politic sau economic, mitropolitul se întoarce de acolo încărcat cu daruri între care se aflau și câteva cărți, după cum mărturisește

²⁸ Cartea se păstrează în fondul Bisericii Episcopiei ortodoxe din Oradea inv. P. 14, provine de la Bicsad și a fost publicată la Fl. Dudaș, *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI-XVII. /Catalog/, Oradea, 1977, p. 72-73. Acest exemplar al Noului Testament este strâns legat de Mitropolia de la Alba Iulia fapt ce dovedește și o însemnare de o excepțională valoare pentru istoria tipografiei românești de la această instituție, acolo aflându-se menționat și numele tipografului cărții, lui “... Rusu din Sibiel ... tipograf cu ceilalți frați ...” citat în același loc la Fl. Dudaș.*

²⁹ T. Cipariu, *Acte ...*, p. 257.

³⁰ Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj, 1983, p. 135. Autorul nu citează din păcate însemnarea, menționează doar că exemplarul se afla în posesia preotului din localitate. *BRV*, I, nr. 45.

³¹ *BRV*, I, nr. 61.

³² Alte *Mineie* tipărite, decât cele din ediția buzoiană nu au apărut până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

³³ *CRV* 182.

³⁴ N. Iorga a citat din *Mineiele*, Buzău, 1698 aparținătoare Mitropoliei Bălgradului. Spre exemplu *Mineiel lunii decembrie* a fost văzut de el și citat în *Studii și documente*, XIII, București, 1906, p. 96. Vezi și la I. Cristache-Panait, *Circulația cărții de Buzău în Transilvania, în Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p. 380-381.

³⁵ E. Mârza, *Donații de cărți ...*, *passim*.

³⁶ *BRV*, I, nr. 80.

³⁷ *BRV*, I, nr. 124.

³⁸ M. I. Lupaș, *Mitropolitul Sava ...*, p. 54-61.

Zaconicul. După mai multe obiecte prețioase la nr. 9³⁹ este menționată “O Biblie slovenească” pe care nu am reușit să o identificăm, nici ca ediție nici ca exemplar păstrat. La nr.10 “Un Mineiu de obște mic tretaz”; nr. 11. “Tălcul lui Ioan Evanghelistul”; nr. 12. “O carte a lui Serghie cu câteva prolo/a/ge”; nr. 13. “Tălcul lui Mat/ei/ Evanghelist”. Nici una dintre aceste cărți nu a fost identificată. În următorul aliniat mai găsim la nr. 5. “Un Cliuciu”; nr. 6 “Poucenie slovenească”; nr. 7. “O Liturghie rusească de la Ilubov /?/”; nr. 8 “Un Trifoliu mare împărțit”; nr. 9. “O Evanghelie ferecată îmbrăcată cu urșinic vânăț”, cărți, de asemenea neidentificate cu certitudine. “Evanghelia ferecată în argint” a mai fost discutată în legătură cu un pomelnic publicat de N. Iorga, cartea fiind donată de Grecul Alexa Mitropoliei Bălgradului⁴⁰. La 23 aprilie 1707, Atanasie Anghel dă zălog tot o “Evanghelie ferecată cu argintu și poleită” împreună cu odăjdii vlădicești și o parte a instrumentarului tipografiei la Sibiu, pentru materiale de construcții necesare renovării bisericii mitropoliei⁴¹.

Suntem nevoiți să rămânem doar la constatarea privind proveniența acestor cărți, dintre care nici una nu poate fi analizată sau studiată în acest context.

În ultima parte a documentului studiat⁴² se află însemnările datorate mitropolitului Atanasie Anghel din 15 martie 1700, conform cărora mitropolitul cumpără pe lângă alte bunuri și câteva cărți românești pe care le donează mitropoliei. 1.”Și am dat în sama Mitropoliei 5 Mineie care-s pe doaosprezece luni”; 2.”Și o Evanghelie rumânească și grecească am dat”; 3. “O Psaltire rusească”; “Un Molitvenic și Liturghie rumânească”; 5. ”Și o Păucenie de aceste de ale noastre” “Nota /lui T. Cipariu/: Ve se dica Cazania țiparita sub Athanasiu I, Belgradu la 1699 in fol.” *Mineiele* menționate în nota lui Atanasie Anghel vor fi făcând parte tot din ediția de la Buzău, 1698, însă nu ne putem da seama care dintre cele păstrate astăzi la Biblioteca Academiei din Cluj pot fi acestea. Oricum, trebuie subliniat că *Mineiul* a fost o carte apreciată, dacă de atâtea ori s-a donat și cumpărat în folosul bibliotecii Mitropoliei Bălgradului. *Evanghelia românească și grecească* ar putea fi discutată mai pe larg; susținem o idee mai veche a noastră conform căreia exemplarul din *Evanghelia greco-română*, București, 1693⁴³, care astăzi se află în colecția Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, ar putea să provină din biblioteca Mitropoliei. Despre acest exemplar ferecat, cu însemnări din anul 1694, privind donația lui Constantin voievod lui Mihai Cantacuzino nu se știe pe ce căi a ajuns în colecția Muzeului din Alba Iulia. Despre ferecătura în argint s-a constatat, în urma cercetărilor de ultima oră, că a fost lucrată la Sibiu⁴⁴. În altă ordine de idei, “O Evanghelie ferecată cu argint” este menționată și în lista bunurilor lui S. Brancovici⁴⁵, dar nu suntem în măsură să stabilim itinerariul corect al acestor tipărituri. Cert este că în istoria universală a cărții vechi, *Evangheliile* au fost cărți deosebit de prețuite, împodobite, legate în coperti scumpe și gândul ne duce la una din cele mai prețioase *Evanghelii* păstrate pe teritoriul românesc, *Codex aureus sau Evangheliarul din Lorsch* conservat la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia.

Zaconicul cu tot ce face parte din el, analizat mai sus așa cum este el păstrat în manuscris și tipărit de T.Cipariu, a adus în discuție un număr destul de mare de cărți manuscrise și tipărite imposibile de identificat, un număr mai mic de cărți care au putut fi identificate cu *Bibliografia românească veche* și alte cărți care se păstrează și astăzi în colecțiile bibliotecilor. Revenim la partea din *Zaconic* în care începe enumerarea cărților⁴⁶, dorind să subliniem că aici se menționează faptul că bunurile care fac obiectul acestui document se aflau la Alba Iulia la mănăstire și Sava Brancovici le-a dat “la mână în sama beserecei”.

Următorul document pe care l-am enunțat în preambulul cercetării noastre este legat de persoana mitropolitului Sava Brancovici și fratelui său Gheorghe, cronicarul. Documentul este datat 9 iulie 1680 și are legătură directă cu evenimentele petrecute în contextul destituirii mitropolitului Sava

³⁹ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 262.

⁴⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, București, 1902, p. 68.

⁴¹ N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, București, 1906, p. 96. Însemnarea păstrată a fost văzută de N. Iorga în biserica greco-catolică din Făgăraș, într-un *Minei lunii decembrie*, Buzău, 1698. Nu am mai reușit să identificăm acest exemplar.

⁴² *Ibidem*, p. 266-267.

⁴³ BRV, I, nr. 95.

⁴⁴ Cota CRV 558; Vezi și E. Mârza – D. Dreghiciu, *op. cit.*, p. 157-158, nr. 96.

⁴⁵ T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 260.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 259.

din funcție și de cercetarea averii lui aflate la Sibiu⁴⁷. Încă din anul 1674 frații Brancovici aveau o locuință la Johannes Graffius în Sibiu. Acolo s-a alcătuit o cuprinzătoare listă de bunuri între care, destul de pitoresc, dar de loc științific, apare un număr inidentificabil, dar însemnat, de cărți⁴⁸. Despre prezența materialelor tipografice aflate între aceste bunuri am discutat în contextul istoriei tipografiei românești de la Alba Iulia⁴⁹. Cărțile citate dispersat urmează astfel în document: “Iarăși o carte românească împodobită; Câteva scrisori, scrieri și cărți românești într-un sac; Într-o tecă cărți române, maghiare și latine, 66 la număr; Un ziar // cusut în piele; Într-o traistă câteva cărți românești; Într-o altă traistă câteva exemplare tipărite românești; Într-o a treia traistă exemplare tipărite românești; Într-o ladă mare pestriță patrusprezece saci de cărți”. La 5 august 1680 principele Mihai Apafi face act de donație a bunurilor, aparținătoare inițial mănăstirii din Alba Iulia și inventariate la Sibiu, aflate în proprietatea mitropolitului, iarăși mănăstirii din Alba Iulia și stipulează aici că vlădicii români nu au dreptul privat asupra acestor bunuri⁵⁰. O privire de ansamblu ne dă dreptul să apreciem că s-ar putea discuta aici despre câteva sute de cărți. Este o situație specială care subliniază valoarea bibliotecii și orizontul acelor care au format-o și au utilizat-o la care se adugă prezența cărților maghiare și latine, cel puțin 66 de exemplare pe lângă altele, care puteau fi tipărituri și manuscrise românești și slavone.

Două cărți în limba maghiară, amândouă cu semnătura fraților Brancovici au ajuns într-un loc cu totul neașteptat, în biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino⁵¹: Marcus Fridericus Wendelinus, *A Keresztény Isteni Tudományrol irott ket könyvei*, Kolosvaratt, /1674/. Conține autograful “Sava Brankovits”, “Ot K/omite/ G/heorghe/ B/rancovici/” și “Sum ex libris Gener/osi/ Georgij Brancovitz ad Podgorista, ad fructum amicorum ejus”⁵². A doua carte cu aceleași însemne de proprietate este Lorántffy Zsuzsana, *Moses es az prophetak az az: Az igaz keresztényi vallasnak ...*, Fejérvaratt, 1641 cu mărturii documentare: “Ot K/omite/ G/heorghe/ B/rancovici/”, “Această carte este a vlădiciei Savei”⁵³. Cercetarea noastră a adus la iveală doar aceste două titluri de cărți purtând ex librisul lui Sava Brancovici din acel fond de cărți străine (maghiare și latine)⁵⁴.

Nu am dori să devină doar o speculație, totuși ca o ipoteză de lucru mai trebuie citate încă patru volume în limbile maghiară și latină ajunse în aceeași bibliotecă a lui Constantin Cantacuzino, însemnate fiind doar cu numele celui de al doilea frate, Gheorghe Brancovici. Încercarea de reconstituire a firului logic al lucrurilor ne obligă să urmărim destinul lui Gheorghe Brancovici după destituirea mitropolitului și întemnițarea lui. Gheorghe se va refugia în Țara Românească unde va fi sprijinit de Șerban Cantacuzino. Este teoretic posibil și probabil că el a luat și câteva cărți din locuința de la Sibiu, mai puțin probabil de la Alba Iulia și unele însemnate de Sava, altele doar cu numele său ajunse în biblioteca Cantacuzinilor⁵⁵. Cărțile semnate “Ot K/omite/ G/heorghe/ B/rancovici/” din biblioteca lui Constantin Cantacuzino sunt următoarele: 1. Brunner, Andreas, *Annalium virtutis et fortunae Boiorum ...*, Pars II, /München/, 1629⁵⁶; 2. Bornemisza Péter, *Harmadic Resze Az Evangeliombol...*, [?], 1575⁵⁷; 3. Hocqardus, Bonaventura, *Perspectivi Luteranorum et Calvinistarum*;

⁴⁷ Ioan Lupaș, *Averea confiscată...*, nr. 37-39, p. 271-273, 279-282, 282-289; Idem, *Documente ...*, nr. 160; Vasile Mangra, *Mitropolitul II Sava Brancovici (1656-1680)*, Arad, 1906, p. 66-68; Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava...*, p. 103-108.

⁴⁸ Ioan Beju, *Vechimea bibliotecii mitropolitane*, în *Îndrumător bisericesc*, Sibiu, 1960, p. 61-68 este după știința noastră primul autor care pune răspicat problema existenței bibliotecii Mitropoliei de la Alba Iulia. În același context discută și posibilitatea existenței a două biblioteci în vremea lui Sava Brancovici.

⁴⁹ E. Mârza, *Din istoria tiparului românesc...*, p. 59-60.

⁵⁰ Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 111-112.

⁵¹ Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967.

⁵² *Ibidem*, p. 203, nr. 219; s-a identificat cu Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár, /RMK/ I*, Budapest, 1879, p. 480, nr. 1161.

⁵³ C. Dima-Drăgan, *op. cit.*, p. 227, nr. 291; *RMK*, I, p. 311, nr. 716.

⁵⁴ Am încercat prin mai multe sondaje identificarea acestor cărți în fondurile Bibliotecii Academiei din Cluj mergând pe “firul blăjean”, dar nu am avut succes.

⁵⁵ Informații despre acest segment din viața lui Gheorghe Brancovici, spre exemplu la Marina I. Lupaș, *op. cit.*, p. 83-88 și altele. Corneliu Dima Drăgan pune în lucrarea sa aceste cărți în legătura cu asediul Vienei de la 1683 la care au participat și soldații români care ar fi adus cărțile, discutate de noi și altele în Țara Românească. Într-adevăr unele cărți sunt însemnate de posesori din Viena; ne îndoiim totuși că teza lui C. Dima-Drăgan este plauzibilă.

⁵⁶ C. Dima-Drăgan, *op. cit.*, p. 110, nr. 4.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 209, nr. 233; *Vezi și RMK*, I, p. 65, nr. 119.

Altera Pars ..., Viennae, 1649⁵⁸; 4. Szatmár-Németi, Mihály, *A Négy Evangelisták szerént való Dominica ...*, Kolosvárott, 1675⁵⁹.

În final, o legătură între Sava și Gheorghe Brancovici cu Țara Românească prin intermediul lui Șerban Cantacuzino și o donație de carte s-a materializat printr-o *Evanghelie*, București, 1682. Bisericii din Veștem (jud. Sibiu) i-a fost adresată donația: "...D-lui nostru Șerban Cantacuzino trimis-am această sf. și Dumnezeiască Evanghelie la sf. biserică din scaunul Sibiului în sat în Veștim, care preot va ceti din-trânsa și nu va pomeni la sfânta liturghie pe stăpânitorii de cari s-au tipărit această sf. Evanghelie și pre smerit rugătoriu mărilor sale răposatul Sava /Brancovici/ mitropolitul Ardealului, împreună cu tot neamul și rudenia aceluiși mitropolit, ori câți s-au petrecut de pe această lume și câți au mai rămas cu viață pre fața pământului acel preot să aibe a da seamă 'naintea înfricoșatului Județ. Datu-s-au în București în luna lui I mai zile în anul Mântuitorului HS 1683. Gheorghe Brâncoveanu"⁶⁰.

Descoperirea și a altor exemplare din fondul de carte aflat inițial în locuința fraților Brancovici la Sibiu ar fi putut lămuri multe probleme dintre cele legate de formarea și de funcționarea bibliotecii Mitropoliei Bălgradului și finalizarea ipotezei referitoare la existența uneia sau două biblioteci din vremea mitropolitului Sava Brancovici. Din cele ce urmează vom schița, în măsura materialului păstrat, și aportul lui Sava Brancovici la colecționarea cărților cuprinse în *Zaonic*.

În cel de al treilea compartiment al acestei cercetări, dorim să facem cunoscute cărțile românești și slavone, manuscrise și tipărite, păstrate până astăzi și identificate în câteva fonduri de carte, identificarea fiind posibilă prin intermediul însemnărilor de proprietate sau de altă natură studiate de noi sau de alți cercetători care într-un alt cadru mai vast au menționat și cărțile de proveniență bălgrădeană din secolul al XVII-lea⁶¹. Cărțile se păstrează în cea mai mare parte la Biblioteca Academiei din Cluj, unde au ajuns din fondurile de carte de la Blaj. Care a fost soarta bibliotecii ca de altfel și a tipografiei după dispariția Mitropoliei Bălgradului, după moartea mitropolitului Atanasie Anghel în anul 1713, dar mai ales după dărâmarea ei și construirea cetății bastionare, începând cu anul 1718 nu se știe⁶². Cert este că soarta care a făcut ca materialul tipografic să se fi păstrat într-un loc, chiar necunoscut, cărțile le-a risipit în multe colțuri ale Transilvaniei. Unele dintre ele au dispărut, ajunse fiind la Blaj și distruse în anii revoluției pașoptiste, restul exemplarelor a fost identificat în la Alba Iulia, în zona Sibiului, Oradiei, Aradului etc.

Astfel, cronologia însemnărilor (începând cu cea mai veche însemnare ce privește proprietatea mănăstirii sau mitropoliei de la Alba Iulia din câte o carte) va dovedi existența unui fond de carte suficient de bogat, pentru ca el să poată fi calificat drept bibliotecă, totodată va contribui la schițarea orizontului livresc al intelectualității transilvane aproape pe tot parcursul secolului al XVII-lea.

Cea mai veche însemnare care atribuie o carte complexului mitropolitan bălgrădean se află pe paginile unui exemplar de *Evanghelie învățătoare*, Mănăstirea Dealu, 1644⁶³: "Vleat 1646 au cumărat această carte jupânul Ștefan den Bălgrad și o dat la svântă beserică unde este hramul s/fân/ta Troița cea den jos să fie de slujbă beserecii ... și o dat în zilele mitropolitului Ștefan și protopop Neacșul ot Belgrad cum să fie neclătită den svântă beserică sau să o vânză să fie proclat de Dumnezeu și de la s/ve/tich otța 318. Ștefan arhiepiscop amin". În contextul dat nu vom comenta pe larg această însemnare, ea a mai fost citată în studiile privind istoricul edificiilor mitropolitane, fiind din acest punct de vedere una din puținele știri despre existența a două biserici în Mitropolia Bălgradului⁶⁴.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 222, nr. 274.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 240, nr. 332; *RMK*, I, p. 487, nr. 1179. Dorim să mai facem o îndreptare a informației lui C. Dima-Drăgan care la nr. 379 menționează *Evanghelia*, București, 1682, fiind exemplarul citat de T. Cipariu în *Acte și fragmente*, p. 261 care împreună cu *Apostol*, București, 1683 au fost dăruite de Șerban Cantacuzino Mitropoliei Bălgradului și aduse de Sava Veștemeanu. Se face aici confuzia între mitropoliții Sava Brancovici și Sava Veștemeanu !

⁶⁰ Doina Braicu, Victor Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 104-105, exemplar I.

⁶¹ Pentru mai mare claritate vom relua și cele câteva exemplare cu ex libris citate mai sus.

⁶² Despre încheierea activității Mitropoliei Bălgradului la Ioan Șerban, *Însemnări privind edificiul mănăstirii "Sf. Treimi" din Alba Iulia*, în *Apulum*, XXIII, 1986, p. 259-269; Gheorghe Anghel, *Biserica din Maieri și Mitropolia lui Mihai Viteazul din Alba Iulia*, în *Studii și articole de istorie*, IX, 1967, p. 225-234; Idem, *De la vechea Mitropolie ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993, p. 112-115; E. Mărza, *Din istoria tiparului românesc ...*, p. 107-114.

⁶³ *BRV*, I, nr. 46; cota cărții din Biblioteca Academiei, Cluj, CRV 277.

⁶⁴ Am concentrat bibliografia privind această problema în E. Mărza – D. Dreghiciu, *op. cit.*, p. 33; E. Mărza, *Din istoria tiparului românesc ...*, p. 57.

Însemnarea analizată subliniază o donație pentru mitropolie la 1646, ceea ce înseamnă că la această dată nucleul bibliotecii trebuia să fie format, cu atât mai mult cu cât la aceea dată *Noul Testament* tipărit la 1648 era tradus și pregătit pentru tipar. Poate fi discutată și semnătura arhiepiscopului Ștefan; să fi fost scrisă însemnarea de mâna lui !

Din anul 1649 provine însemnarea aflată pe paginile manuscrisului slavon al *Apostolului*, datat cu secolul al XVI-lea⁶⁵: “Acest Praseu l-am dat protopop Georgie la sfânta mănăstire la Belgrad să-i fie pomană și am dat și un Tipic; cine va fi de mine să aibă grijă să nu piară de la sfânta mănăstire 1649 m/e/s/e/t/a/ a/u/g/ust/ 1 dnia”⁶⁶. Avem în față atestarea donației pentru mănăstire din partea protopopului Gheorghe a două cărți, donația care este întărită în vremea mitropolitului Sava Brancovici în anul 1661 printr-un ex libris citat mai sus⁶⁷.

Anul 1661 a fost, foarte probabil, în viața bibliotecii Mitropoliei Bălgradului un an de organizare sau reorganizare. Este interesantă, chiar dacă nu este datată notița publicată de Radu Tempea⁶⁸ aflată între documentele păstrate în arhiva din Șcheii Brașovului: “Noi cari sîntem păzitorii cărților și celor scrise în cărți care se află la Besereca Belgradului care este în Țara Ardealului, dăm de știre tuturor, cui să cade a ști, cu această carte a noastră ...” și “...păzitorii tuturor cărților și celor din cărți carii se află la besereca eparhiei Belgradului, carii vor vedea această carte ...”. “Păzitorii cărților”, presupunem că erau mai de grabă arhivarii mitropoliei decât bibliotecarii, dar tot atât de posibil este că acești păzitori au avut în grija lor nu numai “cărțile” în sens diplomatic, acte, hrisoave etc. ci și cărțile manuscrise și tipărite. Mărturia despre ocrotirea documentelor se poate aplica, foarte probabil, și asupra cărților.

În anul 1661 a fost însemnat cu ex libris mai scurt sau mai complex un număr important de cărți:

- *Apostol*, manuscris slav, sec.XVI⁶⁹.
- *Proloage*, manuscris slav, sec.XV⁷⁰: “Această carte iaste a mănăstirii den Belgrad An/ul/ Dom/nului/ 1661”⁷¹.
- *Sbornic*, manuscris slav, sec.XVII⁷²: aceeași însemnare⁷³.
- *Sbornic*, manuscris slav, sec.XVI⁷⁴: aceeași însemnare.
- *Apostol*, Lvov, 1639⁷⁵: “Această carte este vlădicăi Savei și rok Boji 1661”.
- *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1643⁷⁶. Pe carte se păstrează autograful mitropolitului Sava Brancovici și sigiliul său.
- *Evanghelie învățătoare*, Mănăstirea Deal, 1644⁷⁷: “Roj/destva/ Boj/ego/ 1661 ... Sava”.
- *Strastnic*, Moscova, sec.XVII⁷⁸: “Această sfântă carte o au trimis părintelui vlădică Savei mitropolitului Țării Ardealului ce au fost la Moscu ca să aibă sfinția sa a pomeni părinții noștri Lazar, Maria ... Doroteia monaha iară sfinției sale părintelui mitropolitului Savei să fie această carte moștenire și de folosință sufletească sfinției sale și tuturor care vor citi predica. Vleat 7178 / 1670/ m/ese/t/a/ dece/mbrie/ 27... Dionisios Arhimandrit”.

⁶⁵ Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. slav. 10.

⁶⁶ Însemnarea am mai citat-o pe p. 6-7 a prezentei lucrări, în contextul identificării în *Zaconic*.

⁶⁷ “Această carte iaste a mănăstirii den Belgrad an. dom. 1661”.

⁶⁸ *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, /București/, 1969, p. 76-77.

⁶⁹ Citat mai sus, p. 13, nota 53.

⁷⁰ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. slav. 1. Vezi la I. Iufu, *Manuscrise slave din bibliotecile din Transilvania și Banat*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 455, nr. 11; Chiril Pistru, *Manuscrise slave din Transilvania, Biblioteca Academiei filiala Cluj*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XC, 1972, nr. 9-10, p. 1088-1103, nr. XII; E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 173-175, nr. 82.

⁷¹ Vezi și supra p. 5. Alte însemnări dovedesc filiera blăjeană prin care a ajuns cartea la Cluj.

⁷² Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. slav. 25; E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 180-183, nr. 84.

⁷³ Manuscrisul a ajuns în Biblioteca Academiei, Cluj prin filiera blăjeană.

⁷⁴ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. Slav. 26; I. Iufu, *op. cit.*, nr. 18; Ch. Pistru, *op. cit.*, nr. XIII; E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 180-183, nr. 84.

⁷⁵ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, CSV. 3.

⁷⁶ Se află la Ohaba sub Piatră, jud. Hunedoara, vezi la Fl. Dudaș, *Cazania ...*, p. 135, 333.

⁷⁷ Se află la Biblioteca Bathyanicum din Alba Iulia, F₆I 4, vezi Cristina Bica, *Tipăriturile românești vechi existente în Biblioteca Bathyanicum din Alba Iulia*, *Catalog*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 235-236, nr. 2; E. Mârza – D. Dreghicui, *op. cit.*, ..., p. 87-89, nr. 26.

⁷⁸ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj; CSV. 4. A ajuns în această colecție prin filiera blăjeană.

O altă categorie de cărți are ex librisul mitropoliei, specificându-se, însă, proprietatea, anume a bisericii din Maieri. Complexul mitropolitan se afla sub zidurile cetății feudale în cartierul numit Maieri. După dărâmarea cetății vechi și a edificiilor mitropoliei, locul în care au fost mutați românii din acest cartier românesc a primit tot numele Maieri și până astăzi se numește așa⁷⁹. Donațiile și ex librisurile ce indică drept proprietar biserica din Maieri nu sunt toate datate, bunăoară este greu de stabilit o ierarhie. Le vom enumera în ordinea cronologică a vechimii cărților:

➤ *Liturghierul mitropolitului Teofil*, manuscris slav, sec. XVI: ”După aceia au căzut în mâinile preosfințitului arhiepiscopului și mitropolitului nostru chir Teofil. Apoi sfinția sa au dat-o la moartea sa bisericii cei mici din Maerii Bălgradului pentru căci și sfinția sa să odihnește în biserica aceia. Aceasta o am scrisu eu, păcătosul și nedestoinicul robul lui Dumnezeu, Iosif, cu mâna mea cea păcătoasă”; ”Această liturghie iaste a beserecii cei mici din Belgrad, datu de vlădica Teofil prin rukuiu greșnogo Iosif diacu”; ”Hic liber est Templi minoris Albajulianensis, datus ab Archiepiscopo Teofilo in anno 1696 ... Alleluja. Alleluja. Alleluja”⁸⁰.

➤ *Ceaslov*, manuscris slav, începutul sec. XVI⁸¹: ”Această carte iaste a bisericii Maierilor din Belgrad”. Manuscrisul mai are și alte însemnări care interesează cercetarea noastră, dar ne vom ocupa de ele mai jos: ”Scris-am eu, ficiorul popii Ianășu” și ”Scris-am la tine, frate Pop Vasile din Belgrad...”⁸².

➤ *Evanghelie*, Snagov, 1697⁸³: ”... mi-au dăruit mie, popii, lui Ianăș Măerului Prea Sfințitul Mitropolit al Ungrovlahiei Kir Teodosie în vremea când au hirotonitu pre părintele vlădica Kir Atanasie în luna lui Genuarie 25, anii de la zidirea lumii 7206, iar de la nașterea lui Hristos 1698”⁸⁴.

➤ *Octoih*, Râmnic, 1706, colligat cu *Antologhion*, Râmnic, 1705⁸⁵: ”Una din cărțile bisericii Maierilor Bătrâne” și o altă însemnare: ”Acest Octoih este a părintelui popii Ștefan ..., ficiorul lui Ștefan cântărețul și nepotul popii Ianăș... în anul 1745 august zile 25 ...”⁸⁶.

Diversitatea însemnărilor care atestă cărțile de mai sus la biserică ”mică” din Maierii Bălgradului face dificilă, chiar imposibilă o analiză liniară a lor. Importantă pentru cercetarea noastră este mențiunea de pe *Octoih*, chiar dacă este destul de târzie pentru istoria Mitropoliei Bălgradului, menționând faptul că este vorba de ”una din cărțile bisericii Maierilor”. Ne putem întreba, dacă prezența cărții în colecția bisericii de la Alba Iulia nu are legătura cu fostul tipograf de aici, Mihai Iștvanovici care la vremea aceea era tipograf la Râmnic și este chiar tipograful celor două colligate în cauză. Mihai Iștvanovici va reveni la un moment dat, aflându-se aici după moartea mitropolitului Atanasie (1713) și în timpul construcției bisericii din Maierii Bălgradului⁸⁷. Din însemnarea legată de mitropolitul Teofil aflăm că acesta a fost înmormântat în aceeași biserică a Maierilor. La însemnările privind familia Ianăș vom mai adăuga câteva mai jos. Bisericii Maierilor i se spune ”mică” și ”bătrână”. Aceste indicații ne îndeamnă spre o ipoteză, conform căreia aceasta ar putea fi biserica mică cu care nu a fost mulțumit Mihai Viteazul în timpul vizitei la Alba Iulia și a ctitorit aici construirea unei biserici mai reprezentative.

În felul ei unică este prezența donației volumului *Viața și petrecerea sfinților*, Iași, 1682⁸⁸: Dăruito-o-am Sfintei Mitropolii de Belgrad, la Țara Rumânească de Ardealu. Pomeni g/ospo/d/i/

⁷⁹ Zona gării din Alba Iulia cu cele două biserici, prima dinspre gară care a fost construită parțial din materialele mitropoliei dărâmate, devenind probabil prima biserică construită pentru ritul greco-catolic din Transilvania.

⁸⁰ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. Slav. 2. Vezi și E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 152-155, nr. 72. Cartea a ajuns la Cluj prin filiera blăjeană. Manuscrisul are și alte note de proprietate anterioare și este semnat chiar de copist, ieromonahul Ghervasie de la Putna, 1492.

⁸¹ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. slav. 24; Vezi și E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 171-173, nr. 81. Cartea a ajuns la Cluj prin filiera blăjeană.

⁸² Familia Ianăș (sau Pater) a fost omniprezentă în prejma mitropoliei timp de câteva decenii.

⁸³ Se află în colecția de carte românească veche de la Episcopia ortodoxă română de Alba Iulia, inv. 706. Cartea provine de la parohia Mogoș-Miclești. *BRV*, I, nr. 103.

⁸⁴ Popa Ianăș este aceeași personalitate care s-a mișcat în cercul restrâns din jurul mitropolitului Atanasie Anghel.

⁸⁵ Se află la Biblioteca Centrală Universitară ”Lucian Blaga”, Cluj, inv. 656/1972; vezi la Elena Mosora – Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. ”Lucian Blaga” Cluj-Npoca*, 1991, p. 40-41, nr. 56, ex. 2. *BRV*, I, nr. 147, 151.

⁸⁶ Popa Ștefan cântărețul /de la Galda din apropierea Albei Iulia/ a fost un contemporan cu ultima perioadă a activității Mitropoliei de la Alba Iulia, fiind înrudit cu Popa Ianăș.

⁸⁷ Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica românilor*, III, București, 1969, p. 312; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 4.

⁸⁸ *BRV*, I, nr. 73.

rod/i/teli moi Leontie /i/ Misira”⁸⁹. Fl. Dudaș atribuie această donație, chiar și însemnare, însuși mitropolitului Dosoftei al Moldovei.

Trebuie să ne întoarcem la persoana lui Ianăș, de data această Logofătul, în posesia căruia se află un *Chiriadromion*, Bălgrad, 1699 și l-am introdus în cercetare, fiindcă se declară om al mitropoliei: ”Această Păucenie este a mea, anume Ianăș Logofătul din mitropolie, din Bălgrad, din Ardeal, de moșie din Meziad, din vidicul Beiușului, a papei Toader Ion fecior. Scris în Meziad să se știe, în zilele măriei sale craiului Iosif Leopold al Țării Ardealului și a țării Ungurești. Să să știe. Ianăș Logf.”⁹⁰.

Este îmbucurător faptul că ipoteza noastră despre funcționarea bibliotecii de lângă mănăstirea și mitropolia de la Alba Iulia poate fi susținută de existența unui număr relativ mare de cărți. Chiar dacă ele se află în cele mai diferite fonduri de bibliotecă sau chiar particulare, ele reprezintă mărturia cea mai valoroasă în susținerea cercetării noastre. Presupunem că nu toate cărțile din bibliotecă aveau ex libris sau însemnare de donație. Lipsind un inventar al bibliotecii, am mai putea încerca și o altă ipoteză, gândindu-ne la fondurile de carte veche, mai ales carte românească și slavonă aflate la Biblioteca Academiei din Cluj și provenite din diferite biblioteci ale Blajului, în primul rând de la Timotei Cipariu care ar fi putut proveni deasemenea de la Alba Iulia. O dată cu volumele însemnate la Alba Iulia și un număr de cărți fără însemnări doveditoare ar putea proveni din biblioteca studiată de noi.

Nu este de loc neînsemnată a treia variantă de izvoare documentare care completează cercetarea noastră, anume aceea care aduce în atenție atestările documentare culese de diferiți cercetători mai vechi și mai apropiați nouă. Este o contribuție a lui N. Iorga, Fl. Dudaș care au cules, au readus în atenție ori au salvat unele informații despre existența cărților odinioară aparținătoare Mitropoliei Bălgradului, astăzi răsfirate prin alte lucrări mai vechi sau, fiind cazul lui N. Iorga care a salvat mărturii astăzi pierdute, publicându-le în cele mai diferite reviste, volume, contribuții. La aceste mărturii documentare dorim să ne referim acum, la urmă.

Din această categorie fac parte în primul rând cărțile publicate de T. Cipariu prin intermediul *Zaonicului*, asupra cărora ne-am oprit la început, având în vedere un document complex publicat în *Acte și fragmente*. În ordine cronologică, cea mai veche informație este legată de persoana lui Sava Brancovici, păstrată fiind inițial pe paginile unei *Evanghelii* slavone, tipărite la Moscova în secolul al XVII-lea: ”Eu, mult păcătosul Sava Brancovici din Podgorița, arhiepiscop de Bălgrad, mitropolit al Ardealului și administrator al episcopilor din părțile unguerești iproci. Am aflat această dumnezeiască sfântă Evanghelie la oameni streini, de altă credință, cari vroiau să o ducă în alte părți. Văzând eu cele scrise mai înainte ... am răscumpărat-o din puțina mea avere, dată mie de Dumnezeu, am înțoi-o cu aur și argint și am dat-o în sfânta biserică a Sfintei Treimi de la Belgradul Ardealului, pentru pomenirea mea și a părinților mei, oprind cu puterea mea arhierescă și sub anatemă, ca nimeni să nu poată a o îndepărta această carte de la sobornicescul altar al Mitropoliei Ardealului, precum au cumpărat-o în numele lor acei dinaintea mea și astfel am dat-o, cinstind sfânta Mitropolie, ca să aibă asupra lor iertare de păcate. Anul Domnului 1672, luna septembrie 6 zile”⁹¹. *Evanghelia* se afla încă în anul 1940 în Muzeul din Blaj, astăzi nu se mai găsește în colecțiile bibliotecii acestui muzeu. *Evanghelia* ”înțoiță și cu aur și argint” ne conduce spre *Evanghelia* ”ferecată cu argint” citată ca prima în lista din *Zaonic* predată de Sava Brancovici⁹². Pentru că suntem convinși, și în cele de mai jos vom demonstra din nou, că și cărțile au soarta lor, *Evanghelia* ”ferecată cu argint și poleită” va fi dată zălog la 28 aprilie 1707 de Atanasie Anghel împreună cu diferite obiecte de valoare de la Mitropolie pentru 200 de zloți de care a avut nevoie în vederea reparațiilor edificiului⁹³. Însemnarea a publicat-o N. Iorga de pe un *Minei pe luna decembrie*, Buzău, 1698 aflat la biserica unită din Făgăraș, despre care nu știm unde se află acum.

⁸⁹ Se păstrează la mănăstirea Văratec (jud. Neamț); vezi M. Bordeianu, *Un exemplar rar din "Viața și petrecerea svinților" a mitropolitului Dosoftei, în Mitropolia Moldovei și a Sucevei*, LVIII, 1982, nr. 1-2, p. 142 apud Fl. Dudaș, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, 1990, p. 143, nr. 95.

⁹⁰ Se află la biblioteca parohială Albești, Hidiș (jud. Bihor), vezi la Fl. Dudaș, *Carte veche românească în Bihor*, Oradea, 1977, p. 155-157, nr. 24.

⁹¹ Textul însemnării a fost publicat inițial de Șt. Manciulea, *Muzeul Blajului (II)*, în *Cultura creștină (Blaj)*, XX, 1940, nr. 3-4, p. 201, republicată de Fl. Dudaș, *Memoria ...*, p. 82.

⁹² T. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 260.

⁹³ N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, în *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, București, 1906, p. 96.

Din aceeași colecție bisericească făcea parte un *Minei al lunii mai*. Buzău, 1698 pe paginile cărui N. Iorga a citit: “La sfântă Mitropolie de la Ardealu ...”⁹⁴. Nu cunoaștem locul de păstrare al cărții.

Datorită cercetărilor întreprinse de Valeriu Literat ne aflăm în posesie a încă unui valoros exemplar care a fost destinat Mitropoliei Bălgradului: “Această sfântă carte care se chiamă Biblie ieste dată de măriia sa Costandin Basarab voevod la sfânta metropolie din Belgrad din Țara Ardealului prin mâinile sfinții sale părintelui Athanasie arhiepiscop a toată țara Ardealului, anii Domnului 1700”. Această danie domnească se referă la *Biblia*, București, 1688 și Valeriu Literat a identificat-o la biserica din Copăcel (Făgăraș)⁹⁵.

O informație documentară îl privește pe Atanasie Anghel și momentele încheierii Unirii cu Biserica Romei. Episcopul este afurisit de mitropolitul Țării Românești Dosoftei, la 1702 care îl amenință că nu o să mai primească ajutoare, între care nici cărțile editate la București, *Octoih*, *Triod*, *Penticostarion*⁹⁶.

Cercetarea noastră a mai adus la iveală cărți și însemnări manuscrise care sunt legate de diferite nume, unele deja cunoscute, ale oamenilor care au intrat în contact cu cartea. Această problematică se află la marginea cercetării noastre și dorim să mai spicuim din cele mai importante informații care aduc mărturie vii și atestate documentar pe paginile cărților vechi despre oamenii din jurul Mitropoliei Bălgradului. Este posibil ca aceste cărți, pe paginile cărora au fost scrise aceste mărturii, să fi făcut chiar parte, la un moment dat, din bibliotecă. Într-un *Minei slav*, sec. XVII, în interiorul primei coperte s-a aplicat un document, o circulară pentru preoții satelor din Ardeal cu semnatura mitropolitului Varlaam al Bălgradului (1685-1692), întărită cu o pecete în fum. Este posibil ca această carte să se fi aflat la un moment dat în Biblioteca Mitropoliei⁹⁷. În acest context poate intra în discuție un *Tipic slavon*, sec. XVII, purtând o însemnare care justifică introducerea lui între cărțile de contact: “David zice că zilele omului sânt ca floarea erbii, așa și zilele noastre sânt trecătoare ca îmbra. Scris-am eu arhidiaconul mitropolii Belgradului Avraam. Rojdestvo 1692 mes. octombrie 16”⁹⁸. Un “Tipic sârbesc scris cu mână” este menționat în *Zaonic* la nr. 24, însă nu avem dovadă certă că *Tipicul* semnat de Avraam este acela. Un exemplar al *Noului Testament* de la Bălgrad, 1648 a fost donat Mitropoliei Bălgradului de Havasi Suciul Pál, un locuitor al Bălgradului (citât mai sus). “Suciul a cumpărat-o” a scris probabil același Suciul Pál în această însemnare pe un *Liturghier slav*, manuscris din secolul al XV-lea⁹⁹. Un exemplar al *Cazaniei lui Varlaam*, Iași, 1643, donat de Ceaușul Petru Mitropoliei Bălgradului, astăzi necunoscut, este citat de Florian Dudaș, de fapt donat de Ceaușul Petru și soția sa, corect informația fiind preluată de la N. Iorga¹⁰⁰. Aceleași surse i datorăm și informația despre donația lui Grecul Alexa a “Evangheliei ferecate în argint”¹⁰¹. La marginea intereselor noastre se află persoana lui Pater Ianoș, amintit mai sus în legătura cu mitropolitul Atanasie Anghel. Același Pater Ianoș a avut, probabil misiunea de colportor al *Chiriadromionului* albailian apărut la 1699, sub patronajul lui Atanasie Anghel, dovada fiind însemnările care îl atestă în această funcție: “Datam această carte Păucenie de pomană Sfintei Mănăstiri de la Prislop ... jupânul Pater Ianoș ... Scris în Bălgrad, iulie 18 văleat ot Hs.1701”¹⁰² sau “... am cumpărat cartea Păucenie dreptu 19 florini cum să fie aici în biserica din Rațu Varăș /cartierul sârbesc din Oradea/ ... anii Domnului Hs.1701 mșta iulie

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, 1996, p. 64. Nu am aflat, dacă acest exemplar se mai află la biserica din Copăcel.

⁹⁶ N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 195.

⁹⁷ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj, Ms. Slav. 18; a intrat în acest fond prin filiera blăjeană. Vezi și I. Iufu, *art. cit.*, nr. 16; Ch. Pistru, *art. cit.*, nr. IX; E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 148-151.

⁹⁸ Se află la Muzeul primei școli românești din Șcheii Brașovului, vezi E. Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, 1985, p. 86-89, nr. 30.

⁹⁹ Se află la Biblioteca Academiei, Cluj; I. Iufu, *art. cit.*, nr. 10; E. Lința, *Catalogul manuscriselor ...*, p. 157-158, nr. 73.

¹⁰⁰ Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam*, p. 189, nr. 4; autorul menționează un exemplar dat de Petru Ceaușul Mitropoliei Bălgradului, citând T. Cipariu, *Acte și fragmente ...*, p. 261. Este vorba de o confuzie; informația se datorează lui N. Iorga, în *Studii și documente*, IV, București, 1902, p. 68.

¹⁰¹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 68.

¹⁰² Se află la Lipova, Muzeul orașenesc, colecția Ștefan Crișan, vezi la Fl. Dudaș, *Memoria ...*, p. 161, nr. 159.

28. Scris în Rațu Varăș în casa căpitanului Chiș Bălaj și s-au cumpărat de la domnia lui anume de la Ianăș log. din Mitropolia Bălgradului din Ardeal”¹⁰³.

Rezumând din varietatea informațiilor prezentate mai sus, ajungem de la ipoteză la certitudine, atunci când punem problema existenței bibliotecii pe lângă Mitropolia Bălgradului. Din context s-au desprins intelectualii de diferite categorii care au jucat un rol special, fiecare în timpul său și la locul pe care l-a ocupat, la completarea bibliotecii. De asemenea, suntem în posesia unui număr apreciabil de titluri de cărți românești, slavone, manuscrise și tipărituri, chiar și câteva titluri în limba maghiară. O adevărată bibliotecă!

Dacă ne gândim la eforturile privind reconstituirea unor biblioteci medievale, Corviniana, Levočiana, cea a familiei Cantacuzino, Biblioteca Mitropoliei Bălgradului poate ocupa un loc de cinste între acestea.

Dintre toți cei menționați se desprinde personalitatea lui Sava Brancovici. Rolul său în Mitropolie a fost exagerat de unii cercetători, diminuat de alții. În contextul cercetării noastre rămâne sigur aportul său la colecționarea cărților. Au existat două biblioteci în vremea sa, una la Mitropolie, alta, poate salvată din calea turcilor la Sibiu, de unde a fost ridicată de ctitorii Mitropoliei? Dar nici rolul celorlalți cărturari dinaintea și de după Sava Brancovici nu este de neglijat: Ghenadie II care dirijează o ediție a *Pravilei* de la Govora, 1640 în Transilvania, cu siguranța mai întâi la Alba Iulia; Simion Ștefan se îngrijește de traducerea *Noului Testament*, 1648 și a *Psaltirii*, 1651; Ioan Zoba din Vinț, traducător, editor al tipăriturilor bălgrădene, notarul Marelui Sobor; Mihai Iștvanovici, traducător, tipograf al ultimelor cărți românești de la Alba Iulia, colportor de cărți; Atanasie Anghel, donator, editor, patron al culturii românești din Ardeal și nu în ultimul rând Patăr Ianoș cu câțiva membri din familia sa.

Cărțile din Biblioteca Mitropoliei albaiulene au fost citite, folosite pentru traduceri, pentru serviciul divin și cel puțin o parte din ele păstrate până în zilele noastre. Destinația și rolul Bibliotecii Mitropoliei Bălgradului care cuprinde în întregime secolul al XVII-lea, îl depășește chiar, sunt deplin comparabile cu cele ale instituțiilor similare din Europa occidentală.

EVA MĂRZA

NOCH EINMAL ÜBER DIE BIBLIOTHEK DER WEIßBURGER METROPOLIE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autorin der Studie verwirklicht eine Wiederherstellung der Bibliothek der Weißburger Metropole, eine Institution die in Alba Iulia (Weißburg) seit dem Ende des XVI. Jahrhunderts funktioniert hat. Da es keine Archivadokumente gibt, kann eine Geschichte dieser Bibliothek nur mit der Hilfe der Aufzeichnungen die auf den Büchern gibt, die einst Teil dieser Bibliothek waren gemacht werden, oder vermittels einiger Dokumenten die von früheren Autoren veröffentlicht worden (Timotei Cipariu, Ioan Lupas, Nicolae Iorga und andere) und mit der Hilfe der Aufzeichnungen die in den letzten zwei Jahrzehnten veröffentlicht wurden (von Elena Linta, Florian Dudas, Eugen Pavel und andere).

Aus der Bibliothek der Weißburger Metropole wurde kein einziges Buch in Alba Iulia erhalten. Die Mehrheit der Manuskripten und der rumänischen und slawonischen Drucken befinden sich jetzt in der Bibliothek der Akademie in Cluj, wo sie durch Blaj gekommen sind. Einige andere Bücher befinden sich zerstreut in verschiedene Kollektionen in Rumänien. Die Untersuchte Bibliothek muß ein anderes, wichtigeres Ausmaß gehabt haben, da es Schenkungen von den Kleriker in Siebenbürgen, aber auch aus der Walahei oder von den Herrscher der Walahei und der Moldau gab. Nach vielen Suchjahren konnten diese Buchtiteln wiedererlangen werden und vermittels ihnen konnte eine der wertvollsten rumänischen Bibliotheken der XVI. – XVII. Jahrhunderte aus Siebenbürgen wiederhergestellt werden.

¹⁰³ Se află la Arad, parohia Zărând, vezi la Elena Rodica Colta, *Vechi tipărituri românești în județul Arad*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 715-758.